

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО МІФУ ЯК ОЗНАКА СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

INSTITUTIONALISATION OF LEGAL MYTH AS A FEATURE OF MODERN STATE

Тіщенко Ю.В. к.ю.н., доцент,
доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції
Національного університету «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено новим характеристикам та ознакам держави, зокрема інституціоналізації правового міфу. Метою статті є доведення факту, що інституціоналізація правового міфу є ознакою сучасної держави.

У роботі звертається увага на процеси глобалізації, інформатизації та індивідуалізації суспільства, які відбуваються в сучасному світі, впливають на колишні підвалини організації й діяльності національної суверенної держави та формують образ сучасної держави.

Зазвичай серед найважливіших ознак сучасної держави виокремлюють обмеження державного суверенітету, відмову від державної власності на користь приватної, правовий плюралізм, розвинену систему інформаційних технологій, наростаючі інтеграційні процеси.

На нашу думку, однією з важливих опор, стабілізуючих засад державного буття є правовий міф. Правовий міф, як стабілізуючий фактор існування й розвитку держави, у сучасних умовах набуває специфічних рис і нових характеристик. Однією з таких характеристик є інституціоналізація правового міфу, який виокремлюється з-поміж інших видів соціальних міфів та може бути визнаний як формальний соціальний інститут. Це зумовлюється цілісністю міфу як особливої форми осягнення світу та водночас його диференціацією.

Цілісність і єдність міфу, зокрема правового, виражається в його основоположних, стійких властивостях, таких як догматичність, соціальність, позатемпоральність, закономірність, функціональність, ірраціональність, енергетичність, багатозначність. Диференціація соціальних систем супроводжується диференціацією у сферах права, моралі, релігії та політики, у яких схожі ідеї отримують різне символічне оформлення, що сприяє їх правильній інтерпретації. Розвиток регулятивних ціннісно-нормативних систем дає ключ до розуміння процесів диференціації міфу й виокремлення правового міфу в сучасному суспільстві.

Доведено, що правовий міф суттєво впливає на розуміння права, процеси правотворчості, правореалізації та формування образу сучасної держави.

Ключові слова: сучасна держава, ознаки сучасної держави, властивості міфу, правовий міф, ознаки правового міфу, політичний міф, релігійний міф, інституціоналізація правового міфу.

The article is devoted to new characteristics and features of the state, in particular the institutionalization of the legal myth. The purpose of the article is to prove the position that the institutionalization of the legal myth is a feature of the modern state.

The paper draws attention to the processes of globalization, informatization and individualization of society, which take place in the modern world, affect the former foundations of the organization and activities of the national sovereign state and form the image of the modern state.

Usually among the most important features of the modern state are such as restrictions on state sovereignty, renunciation of state property in favor of private, legal pluralism, a developed system of information technology, growing integration processes.

In our opinion, one of the important pillars stabilizing the foundations of state life is the legal myth. Legal myth, as a stabilizing factor for the existence and development of the state, in the current environment acquires specific features and new characteristics. One of such characteristics is the institutionalization of the legal myth, which stands out among other types of social myths and can be recognized as a formal social institution. This is due to the integrity of the myth as a special form of comprehension of the world and, at the same time, its differentiation.

The integrity and unity of the myth, in particular legal, is expressed in its fundamental, stable properties, such as dogmatism, sociality, out-of-temporality, regularity, functionality, irrationality, energy, ambiguity. Differentiation of social systems is accompanied by differentiation in the areas of law, morality, religion and politics, in which similar ideas receive their different symbolic design, which contributes to their correct interpretation. The development of regulatory value-normative systems provides the key to understanding the processes of myth differentiation and isolation of legal myth in modern society.

It is proved that the legal myth significantly affects the understanding of law, law-making processes, law enforcement and the formation of the image of the modern state.

Key words: modern state, features of the modern state, properties of myth, legal myth, signs of legal myth, political myth, religious myth, institutionalization of legal myth.

У сучасному державно-правовому просторі національна держава знаходить нові риси, що зумовлюється процесами глобалізації, інформатизації та індивідуалізації суспільства. У цьому контексті постає проблема визначення ролі правового міфу як окремого соціального інституту та визнання його інституціоналізації як ознаки сучасної держави.

У юридичній літературі зазначається, що сучасна держава – це результат зміни менталітету людей, не лише сприйняття колишніх традицій державності, а й визнання та використання загальнолюдських цінностей і змін у сучасному світі [1, с. 257].

Як зазначає Ю.М. Оборотов, образ національної держави з її унікальною національною ідентичністю та стійким суверенітетом витісняється й поступається місцем образу сучасної держави, яка під впливом процесів глобалізації поступово втрачає свій внутрішній і зовнішній суверенітет [2, с. 6].

Серед найважливіших ознак сучасної держави поряд із нормативним закріпленням та реалізацією прав і свобод людини, легітимністю, що знаходить своє вираження в підтримці державної влади народом, виокремлюються

також обмеження суверенітету в зовнішньому та внутрішньому напрямі в результаті входження держави в міждержавні спільноти (наприклад, Європейський Союз), створення в державі системи місцевого самоврядування, відмова від державної власності на користь приватної, втрата державою монополії на право в умовах створення правової держави й системи джерел права, що формує правовий плюралізм, розвинена система інформаційних технологій, наростаючі інтеграційні процеси. При цьому збереження державою власної унікальності досягається здатністю сучасної держави поєднати в собі компоненти традиційних форм держави з новими інтеграційними та ієрархізованими зв'язками, характерними для сучасного державного буття. Такий образ сучасної держави відповідає внутрішнім і зовнішнім критеріям державної діяльності в сучасну епоху [2, с. 6–9].

У сучасних умовах відповідь на питання про те, як досягається стійкість самої держави, має принципове значення. При цьому дестабілізуючі фактори впливають на будь-яку систему таким чином, що одна система мобілізує свої ресурси та здійснює реформи, підвищуючи свою ефективність, а інші дезорганізуються, деградують і гинуть [2, с. 7].

Формування, існування й розвиток сучасної держави пов'язані зі здатністю її як організованої системи протистояти зовнішнім і внутрішнім руйнуючим факторам, стабілізувати свій рух опорою на стійкі чинники та зв'язки між компонентами.

Однією з важливих опор державного буття може бути правовий міф. Варто звернути увагу на те, що правовий міф, як стабілізуючий фактор існування й розвитку держави, у сучасних умовах набуває специфічних рис і нових характеристик.

Зміни, що відбуваються в сучасній державі, стосуються насамперед інституціональних змін як на державному рівні, так і в суспільстві загалом.

У сучасному суспільстві відбувається інституціоналізація міфу. Це передбачає виявлення закономірностей, які забезпечують, з одного боку, його цілісність як особливої форми осягнення світу, загальної системи світогляду, а з іншого – диференціацію міфологічних уявлень, завдяки якій міф набуває різних характеристик залежно від сфери його застосування та найбільшої актуальності.

Представник історико-економічної неінституціональної теорії американець Д. Норт розглядає міфи як соціальні інститути, що зародилися ще в стародавні часи. Їм передували ментальні моделі, які утворювалися у свідомості людей того часу для пояснення навколишнього світу. Ці ментальні моделі задавали неформальні обмеження та становили інституціональну систему племені, переходячи з покоління в покоління, і набували форми міфів. Ментальні моделі – це внутрішнє уявлення, що формується когнітивними системами індивідів для тлумачення навколишнього середовища. Інститути – це зовнішні (для свідомості) конструкції, які створюються людьми для того, щоб структурувати й упорядковувати навколишній світ [3]. Таким чином, міфи являли собою формалізацію стародавніх ментальних моделей шляхом формування соціальних інститутів.

Інституціоналізація правового міфу відбувається за допомогою його виокремлення з-поміж інших видів соціальних міфів та визнання їх формальними соціальними інститутами. У зв'язку із цим варто звернути увагу на те, що сучасний міф втрачає свою синкретичність і стає більш фрагментованим. Справді, якщо для архаїчного філософського мислення основним призначенням міфу було забезпечення єдності, цілісності, нерозривності сприйняття світу, коли суб'єктивний та об'єктивний світи сприймалися як єдиний «безшовний» простір, то ускладнення соціальних практик, диференціація суспільного життя зумовили виникнення самостійних сфер існування міфів.

Тому однією з найважливіших філософсько-правових проблем, які виникають під час дослідження специфіки правового міфу, є необхідність подолання традиційних синкретичних характеристик із метою виявлення спільних і відмінних рис правового міфу та інших типів і видів соціальних міфів.

Насамперед варто зауважити, що для міфу характерні риси, які виражені в окремих його основоположних властивостях. Міфу властиві догматичність, оскільки він слугує орієнтиром людської поведінки, уявлення про те, як «має бути», про те, що є правильним і справедливим. Міф характеризується соціальністю, оскільки як спосіб мислення він притаманний тільки колективній свідомості суспільства загалом; буття міфу можливе лише в архетипах певного соціального середовища. Міфу властива позатемпоральність, оскільки він не «прив'язаний» до певного історичного періоду. Він переходить з однієї часової площини в іншу, зберігаючи свої суттєві риси, свою матрицю, проте трансформується залежно від особливостей епохи, культурних традицій, звичаїв, укладу життя. Міф відображає закономірність у природних явищах, людських стосунках і поведінці, оскільки змістовому аспекту міфу притаманні повторюваність та циклічність, що дає змогу

досліджувати, відчувати й осягати навколишній світ, відкриваючи у старих символах міфу нові смисли та вводячи нові символи. Повторення як властивість міфу підтверджується тим, що міфологічна свідомість і міфотворчість активізується в усі кризові епохи й перехідні періоди. Міф вирізняється функціональністю, оскільки проявляє себе і як певний спосіб переживання реальності, і як його продукт у вигляді моделі завершеної картини світу.

Міф нераціональний, оскільки охоплює трансцендентну сферу, не піддається інтелектуальному осмисленню й формулюванню та містить міфологеми – стійкі міфопоетичні універсалії, що виникають і живуть у глибинах людської підсвідомості.

Міф енергетичний, оскільки виникає тоді, коли вихідне уявлення, що набуває у свідомості людини форми міфу, існує не як теоретична модель, зразок, а як переживання, що виражає дух нації чи народу. Відтак властивий міфу потужний життєвий імпульс, який концентрує в ньому неймовірну силу, енергію, здатну спонукати людину до дії. Міф володіє особливим впливом на душу та уяву людини. Він може переконувати, не вимагаючи доказів, проте відповідаючи нашим відчуттям. Мораль, характерна для певного соціуму, може поширюватися за допомогою міфу набагато ефективніше, ніж у будь-який інший спосіб.

Міф багатозначний, оскільки символіка міфу створює в ньому поле для різних інтерпретацій. Коментар міфу поєднує індивідуальне та колективне, стародавню традицію й сучасну ситуацію, текст і контекст. Міф – це одночасно і факт, і його тлумачення, оскільки між фактом та самим міфом залишається міфологічний простір, який дає змогу суб'єктивно інтерпретувати міф. Міф – цілісна конструкція, замкнута система, оскільки простір міфу обмежений і завершений, а єдиним можливим для нього рухом є повторення.

Більшість перелічених ознак міфу виявляють його конструктивізм, творче начало, тому оцінюються позитивно. Водночас міф як складне явище містить і негативні риси. Так, міф може бути використаний для створення певних стереотипів, моделей бажаної поведінки, що може стати засобом маніпуляції та психологічного впливу на суспільство й окремих осіб. Ірраціональність міфу виявляють у ньому властивості багатозначності, двозначності, символічності, що створює поле для різних інтерпретацій. Часто це призводить до його трактування як синоніма вимислу, некритичного сприйняття й тлумачення фактів і явищ. Тому в сьогоденні міфом часто називають ті погляди, уявлення, твердження, які науково не обґрунтовані, ідеалізують дійсність або створюють неправдиве уявлення щодо певних подій, суспільних явищ і їхніх наслідків.

Диференціація соціальних систем супроводжується диференціацією мов, понять і термінів, які використовуються в науці та соціальній практиці. У сферах права, моралі, релігії й політики схожі ідеї отримують різне символічне оформлення, що сприяє їх роз'єднанню. Зокрема, це відбувається з ідеєю справедливості, яка у процесі свого розвитку отримала різне політичне, правове, моральне та релігійне тлумачення.

Розвиток регулятивних ціннісно-нормативних систем дає ключ до розуміння процесів диференціації міфу та виокремлення правового міфу в сучасному суспільстві. Варто усвідомити, що диференціація міфу не суперечить іншим його характеристикам. Навпаки, саме диференціація міфу в сучасному соціумі зберігає надзвичайно потужний вплив на свідомість людей і функціонування різноманітних ціннісно-нормативних регулятивних систем, насамперед політики, релігії та права. Вважаємо, що розмежування політичних, правових і релігійних міфів є найважливішим методологічним завданням, від вирішення якого залежить успіх подальшого дослідження правових міфів і правової міфотворчості.

Часто питання правового міфу розглядаються в контексті існування політичного міфу. Міф як політичний інсти-

тут відрізняється такими ознаками: а) архаїчним змістом архетипної конструкції, спроектованої у сферу національної самосвідомості; б) функціональним призначенням, що відновлює в суспільстві раціональну мотивацію інституціональних суб'єктів, втрачену у кризовий період; в) суб'єктно-об'єктною природою, що використовується владними елітами для опосередкованої трансформації політичних і правових процесів у закодованій образній формі, проте відносно доступній для масового сприйняття та переживання як реальності [4, с. 5].

Загалом варто визнати, що інституціональний підхід до правових і політичних міфів є досить продуктивним, оскільки дає змогу за сухою логікою побудови норм виявити глибокий контекст їхнього змісту. У такій інституціоналізації завжди є місце міфу. Цей факт підкреслював ще Е. Дюркгейм, коли писав, що соціальні інститути, з одного боку, являють собою якість ідеального утворення у вигляді звичаїв і вірувань, а з іншого – такі звичаї та стереотипи матеріалізуються в діяльності соціальних організацій [5, с. 112–113]. Цю думку продовжує М. Дюверже, у якого інститути – це «моделі людських відносин, з яких копіюються конкретні зв'язки, набуваючи таким чином характеру стабільних, стійких і міцних» [6, с. 237].

Стереотипний рівень сприйняття правових міфів відображає найбільш типові, звичні, актуальні цінності правової сфери. Однак стереотипність цього рівня виявляється насамперед у тому, що суб'єкт завжди діє ситуативно й локально, і у своїх оцінках, і в ціннісному осмисленні завжди заздалегідь орієнтований на ту чи іншу систему цінностей (у його свідомості завжди є певний варіант прийнятної поведінки, адекватної тій чи іншій правовій ситуації). Орієнтація на ті чи інші ціннісні стереотипи відбувається в контексті особистої культури людини. Саме від її ціннісного ставлення до форм свого буття (соціального, культурного, політичного тощо) залежить особистісна ієрархія цінностей, зокрема від того, який сенс вона вкладає в поняття природи, суспільства, культури та людини, якими функціями їх наділяє та які зв'язки бачить між ними, а також загальні закономірності розвитку як окремих частин складної системи буття, так і її цілісності. Правовий міф, як особливий інститут, виявляється залученим до інтерпретації не тільки фундаментальних правових понять і процесів, а й абсолютно конкретних життєвих ситуацій.

У сучасних світових релігіях сприйняття міфу найчастіше є негативним. Справді, фантастичні язичницькі інтерпретації реальності суперечать ідеям монотеїзму. Натомість релігійній свідомості також можуть бути притаманні міфологічні вкраплення, що дає підстави говорити про існування релігійних міфів. М. Еліаде стверджував, що релігійна людина перебуває «під порохом» величезної кількості міфологем, словоформ, які володіють колосальним семантичним впливом [7, с. 128–129]. До цього можна віднести й досить поширене явище перекосів навіть у християнській релігійній свідомості в бік зовнішнього дотримання ритуалу та обряду, що виявляється достатнім для «правильного» сповідання віри. Формальне відправлення культури витісняє на другий план головний зміст духовного життя, яким, за християнськими джерелами, є насамперед віра та каяття.

Вважаємо, що правовий міф, володіючи всіма ознаками міфу загалом, характеризується деякими додатковими властивостями. Найперше *правовий міф оперує юридичними поняттями або їх метафоричними аналогами*. Інакше кажучи, правовий міф «говорить» юридичною мовою, створюючи специфічний простір текстуальних інтерпретацій. Більшість наявних правових міфів так чи інакше використовують фундаментальні правові поняття, зокрема: «закон» (міф про всемогутність закону, міф про верховенство закону та конституції, міф про неспроможність закону тощо), «юридична відповідальність» (міф

про неминучість відповідальності за злочин, міф про справедливе покарання тощо), «держава» (міф про міць держави, міф про те, що держава – єдине джерело права, міф про поділ державної влади тощо). Водночас необхідно враховувати, що часто юридичні поняття й категорії використовуються в міфах у метафоричній формі, тобто їхнє значення може істотно відрізнятись від того, яке вони мають у правовій доктрині. Наприклад, поняття закону може по-різному тлумачитися в міфологічній правосвідомості, у юридичній практиці та в юридичній науці. Якщо з позицій юридичної практики законом є будь-яке нормативне джерело права, яке є підставою прийняття правового рішення, а з позицій юридичної науки закон – лише одне із джерел позитивного права, то в міфологічній правосвідомості закон може бути для всіх однаково всемогутньою безжальною силою («закон суворий, але це закон») або, навпаки, зручним інструментом у руках влади («закон як дишло, куди повернеш, туди і вийшло»).

Іншою відмінною ознакою правового міфу є його *спрямованість на підвищення авторитету права шляхом його диференціації від інших соціальних систем*. За допомогою правових міфів не лише створюються умови для зміцнення легітимності правової системи, а й підкреслюється значущість права порівняно з іншими регулятивними системами. Зокрема, часто міфологізація права здійснювалася шляхом відокремлення права від інших регулятивних систем, підкреслення його унікальної ролі в суспільстві, нерідко свідомо перебільшеної. Наприклад, відома позитивістська міфологізація про побудову «китайської стіни» між правом і мораллю, на основі якої багато юристів намагалися підкреслити самостійність права, забезпечуючи його авторитет. З методологічної позиції саме ця властивість правового міфу найбільше сприяла диференціації міфів, про що йшлося вище. Правові міфи також створюються для відмежування права від релігії. Концепт світськості в сучасній юриспруденції зі змістового боку несуттєво відрізняється від концепту розмежування права й моралі, оскільки вони мають спільну мету – розкриття власного змісту права, прагнення продемонструвати, що жодна інша ціннісно-нормативна регулятивна система не володіє такими ж можливостями управління суспільством.

Не можна оминати увагою таку властивість правового міфу, як *потенційна формально-нормативна забезпеченість*. Більшість міфів впливають на формування нормативних структур. Це відбувається і в моралі, і в політиці, і в релігії. Однак лише у праві міфи можуть бути відображені у формальних юридичних текстах, завдяки чому правовий міф поділяється за формами існування на міфи правосвідомості та міфи законодавства. Для інших ціннісно-нормативних регулятивних систем характерне існування лише ментальних міфологічних конструкцій. Право ж формує особливий простір, у межах якого відбувається квазіраціоналізація правових міфів шляхом їх законодавчого закріплення. Так, один правовий міф сприяє зміцненню іншого: міф про раціональність законодавства створює видимість раціоналізації, коли інші правові міфи отримують законодавче закріплення. Сам факт відображення ідеї в законодавстві перетворює її у сприйнятті людей на раціональну конструкцію, хоча насправді це може бути не так (наприклад, відсутні будь-які раціональні обґрунтування для проведення процедури інавгурації президента, однак її конституційне закріплення відсуває питання необґрунтованості та нераціональності на другий план).

Отже, диференціація міфів у сучасному суспільстві зумовлена декількома фундаментальними причинами. По-перше, це ускладнення соціальних систем, пов'язане з формуванням дедалі більш розгалужених форм мислення про соціальне буття; по-друге, це прагнення соціальних систем до відокремлення й формування власних міфологем, відмінних за формою та змістом від інших міфологем. У цій

системі правові міфи посідають особливе місце, оскільки їх функціонування визначається такими властивостями: 1) оперуванням юридичними поняттями або їх метафоричними аналогами; 2) націленістю на підвищення авторитету права шляхом його відокремлення від інших соціальних систем; 2) потенційною формально-нормативною обґрунтованістю.

Таким чином, спостерігається інституалізація правового міфу, і зазначені властивості правового міфу не

лише виділяють його з-поміж інших суспільних міфів, а й дають змогу вважати його окремим соціальним інститутом та визначають специфіку методології його дослідження.

Розмежування політичних, правових і релігійних міфів є найважливішим методологічним завданням, від вирішення якого залежить успіх подальшого дослідження правових міфів і правової міфотворчості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін. ; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 494 с.
2. Оборотов Ю.М. Современное государство: от образа к реалиям. *Юридичний вісник*. Одеса : Юридична література, 2014. № 6. С. 6–13.
3. North D.C. Economic Performance through Time: Lecture to the memory of Alfred Nobel. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/1993/north/lecture/>.
4. Березина Н.И. Мифологическое измерение российского политического процесса : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология; национальные политические процессы и технологии». Ростов-на-Дону, 2007. 26 с.
5. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / пер. с франц., сост., послесл. и прим. А.Б. Гофмана. Москва : Канон, 1995. 352 с.
6. Дюверже М. Политические институты и конституционное право. *Антология мировой политической мысли* : в 2 т / отв. ред. Т.А. Алексеева. Москва : Мысль, 1997. Т. 2 : Зарубежная политическая мысль XX в. С. 230–245.
7. Элиаде М. Священное и мирское. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1994. 143 с.